“PETIT LAROUSSE ILLUSTRÉ 2020” TASVIRLI LUG‘ATIDAGI LINGVISTIK TERMINLARNING LEKSIK VA KONSEPTUAL TAHLILI

Absalamova Gulmira Sharifovna
Samarqand agroinnovatsiyalar va tadqiqotlar instituti,
Raqamli texnologiyalar, turizm va gumanitar fanlar kafedrasi Phd, dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada “Petit Larousse Illustré 2020” tasvirli lug‘atida berilgan lingvistik terminlarning leksik-semantik, etimologik, funksional va konseptual xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda fonetik-fonologik, morfologik, sintaktik, semantik hamda sotsiolingvistik birliklar fransuz tilining terminologik tizimi doirasida o‘rganildi. Lug‘atdagi *“phonétique”, “phonologie”, “morphologie”, “syntaxe”, “sémantique”, “lexicologie”, “sociolinguistique”* kabi terminlar nafaqat izohiy birlik, balki muayyan ilmiy konseptni ifodalovchi kognitiv model sifatida talqin qilindi. Maqolada terminlarning paradigmatik aloqalari, sinonimik va antonimik munosabatlari, shuningdek, ularning til tizimidagi o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: lingvistik termin, leksik tahlil, konseptual tahlil, fonetika, morfologiya, sintaksis, semantika, fransuz tili.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda terminologik birliklarni oddiy lug‘aviy izoh doirasida emas, balki ularning semantik, funksional va kognitiv imkoniyatlari bilan birga o‘rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, fransuz tilidagi lingvistik terminlar tarixiy-etimologik qatlam, ilmiy an’ana va konseptual tafakkur bilan uzviy bog‘liq holda shakllangan. Shu jihatdan “Petit Larousse Illustré 2020” tasvirli lug‘ati fransuz tilining terminologik boyligini tizimli ravishda o‘rganish uchun ishonchli leksikografik manba hisoblanadi. Mazkur lug‘atda terminlar faqat qisqa ta’rif bilan cheklanmay, ularning kelib chiqishi, qo‘llanish sohasi, ma’no doirasi va ba’zan paradigmatik munosabatlari ham aks etadi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, lingvistik terminlar til haqidagi ilmiy bilimlarni ifodalovchi asosiy birliklar bo‘lib, ular orqali muayyan til jamoasining ilmiy tafakkuri, tasniflash usuli va konseptual dunyoqarashi namoyon bo‘ladi. Fransuz tilidagi terminlar, xususan, fonetika, morfologiya, sintaksis va semantika sohalariga oid birliklar yunon va lotin tillaridan kirib kelgan tarixiy ildizlarga ega. Bu ularni faqat zamonaviy til birliklari sifatida emas, balki madaniy-ilmiy xotirani saqlovchi konseptual belgilar sifatida tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Asosiy qism

“Petit Larousse Illustré 2020” lug‘atida fonetik va fonologik terminlar tildagi tovush tizimini, nutq jarayonining fizik hamda funksional xususiyatlarini ifodalovchi asosiy konseptual birliklar sifatida beriladi. *“Phonétique”* termini tilning tovush unsurlari va og‘zaki muloqot jarayonlarini ilmiy asosda o‘rganadigan soha sifatida izohlanadi. U nazariy jihatdan tovushlarning artikulyatsion va akustik xususiyatlarini, amaliy jihatdan talaffuzni transkripsiya orqali ifodalash imkoniyatini qamrab oladi. *“Phonologie”* tabiiy tillardagi tovush tizimlarining ma’no farqlash vazifasini o‘rganadi. Bu ikki termin o‘zaro yaqin bo‘lsa-da, biri tovushning fizik tabiati, ikkinchisi uning til tizimidagi funksional qiymatini yoritadi.

Fonologik tizimning markaziy birligi bo‘lgan “phonème” tildagi eng kichik ma’no farqlovchi tovush birligi sifatida talqin qilinadi. Fonema segmentlab bo‘lmaydigan, ammo ma’no farqlashga xizmat qiladigan birlikdir. Uning nutqdagi turli fonetik muhitga moslashgan

ko‘rinishlari *“allophone”* termini orqali ifodalanadi. Masalan, bir fonema so‘z boshida, so‘z o‘rtasida yoki so‘z oxirida turlicha talaffuz qilinishi mumkin. Bu hodisa fonologik tizimning barqarorligi bilan fonetik realizatsiyaning o‘zgaruvchanligi o‘rtasidagi munosabatni ko‘rsatadi.

Prosodik terminlar qatorida *“prosodie”, “intonation”* va *“accent”* alohida ahamiyatga ega[54]. *“Prosodie”* urg‘u, intonatsiya, ritm, nutq sur’ati va pauza kabi unsurlarni qamrab oladi. *“Intonation”* gapdagi melodik o‘zgarishlarni, ya’ni ohang balandligi va tembr farqlarini bildiradi. *“Accent”* bo‘g‘inning talaffuzda ajralib chiqishi, muayyan hudud yoki ijtimoiy guruhga xos talaffuz xususiyati hamda diakritik belgi ma’nolarida qo‘llanadi. Demak, fonetik-fonologik terminlar fransuz tilida tovush, ohang va nutqning kommunikativ ta’sirini ifodalovchi murakkab konseptual maydonni tashkil etadi.

Morfologik terminlar fransuz tilida so‘z shaklining tuzilishi, grammatik o‘zgarishi va yangi birliklar yasash jarayonlarini tavsiflaydi. *“Morphologie”* termini til birliklarining shakliy tashkil topishi va grammatik o‘zgarishlarini o‘rganadigan soha sifatida izohlanadi. Ushbu termin *“formation”* va *“désinences”* kabi tushunchalar bilan bog‘lanib, so‘zning yasalishi va grammatik shakllanishini tahlil qilishga xizmat qiladi. *“Morphème”* til tizimidagi eng kichik ma’noli birlik bo‘lib, leksik va grammatik morfemalarga ajraladi. Masalan, *“chanter”* fe’lida *“chant-”* leksik asosni, *“-er”* grammatik ko‘rsatkichni ifodalaydi.

Morfemalarning kontekstga qarab yuzaga chiqadigan variantlari “allomorphe” termini bilan ifodalanadi. Bu termin morfologik tizimning moslashuvchanligini ko‘rsatadi. *“Affixe”, “suffixe”* va *“préfixe”* terminlari so‘z yasash jarayonining asosiy vositalarini bildiradi. “Suffixe” ko‘pincha so‘z turkumini o‘zgartirib, yangi leksik birlik hosil qiladi*: “arroser” – “arrosage”, “gentil” – “gentillesse”. “Préfixe”* odatda so‘z boshiga qo‘shilib, uning semantik maydonini kengaytiradi: *“faire” – “refaire”, “lire” – “relire”*. Shu asosda morfologik terminlar fransuz tilida so‘z tuzilishi va semantik kengayish mexanizmlarini tushuntiruvchi muhim konseptual birliklar sifatida namoyon bo‘ladi.

Sintaksisga oid terminlar gap qurilishi, so‘zlar o‘rtasidagi grammatik munosabatlar va ularning funksional rolini aniqlashga xizmat qiladi. *“Syntaxe”* termini so‘zlarning gap tarkibida joylashuvi va o‘zaro grammatik munosabatlarini o‘rganadigan tilshunoslik bo‘limini anglatadi. *“Mot”, “phrase”, “énoncé”* va *“discours”* kabi birliklar sintaktik tizimning turli darajalarini ifodalaydi. *“Mot”* fonetik va grafik jihatdan mustaqil, ma’no ifodalovchi birlik bo‘lsa, *“phrase”* grammatik jihatdan tuzilgan va semantik jihatdan yakunlangan fikrni bildiradi. “Discours” og‘zaki yoki yozma shakldagi mazmunli ifoda majmuasi sifatida ijtimoiy kontekst bilan bog‘liq holda talqin qilinadi.

Gapning strukturaviy markazida *“sujet”* va *“verbe”* turadi. *“Sujet”* harakatni bajaruvchi yoki gapda grammatik jihatdan fe’l bilan bog‘langan birlikni bildirsa, *“verbe”* harakat, holat yoki o‘zgarish ma’nosini ifodalovchi markaziy birlik hisoblanadi. *“Complément”, “préposition”, “conjonction”, “coordination”* va *“subordination”* kabi terminlar gapdagi munosabatlarni aniqlashtiradi. Masalan, *“conjonction de coordination”* teng birliklarni bog‘lasa, *“conjonction de subordination”* bir gapni boshqasiga ergashtiradi. Bu terminlar fransuz tilida sintaktik tartib, mantiqiy bog‘liqlik va nutqiy izchillikni ta’minlovchi vositalar sifatida muhim ahamiyatga ega.

[54] Maqoladagi asosiy terminlar “Petit Larousse Illustré 2020” lug‘atidagi izohlar va tadqiqot matni asosida umumlashtirildi.

Semantik terminlar lug‘atdagi leksik birliklarning ma’no qatlamlarini ochib berishda alohida o‘rin tutadi. *“Sémantique”* so‘zlar, iboralar, gaplar va matnlarning ma’nosini o‘rganuvchi soha sifatida izohlanadi. *“Lexique”* til tizimidagi so‘zlar majmuasini, *“lexicologie”* leksik birliklarning ichki tuzilishi va semantik o‘zgarishlarini, *“lexicographie”* lug‘at tuzish amaliyotini anglatadi. Ushbu terminlar nazariy va amaliy tilshunoslik o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

Leksik-semantik munosabatlar *“polysémie”, “synonymie”, “antonymie”* va *“homonymie”* terminlari orqali yoritiladi. *“Polysémie”* bir leksemaning bir nechta o‘zaro bog‘liq ma’noda qo‘llanishini bildiradi. Masalan, *“clé”* so‘zi qulfni ochuvchi asbob va muammo yechimi ma’nolarida ishlatilishi mumkin. *“Synonymie”* ma’nodosh birliklar o‘rtasidagi munosabatni, *“antonymie”* qarama-qarshi ma’noli leksemalar aloqasini, *“homonymie”* shaklan bir xil, ammo ma’nosi turlicha bo‘lgan birliklarni ifodalaydi. Bu hodisalar fransuz leksikasining dinamik va ko‘p qatlamli tuzilishini ko‘rsatadi.

Sotsiolingvistik va psixolingvistik terminlar tilning jamiyat, ong va miya faoliyati bilan bog‘liq jihatlarini ochib beradi. *“Sociolinguistique”* tilning ijtimoiy omillar ta’sirida o‘zgarishini o‘rgansa, *“psycholinguistique”* til va kognitiv jarayonlar o‘rtasidagi munosabatni tahlil qiladi. “*Neurolinguistique”* til va miya faoliyatining aloqadorligini o‘rganadi. *“Dialecte”, “idiolecte”, “diglossie”* va *“bilinguisme”* kabi terminlar tilning hududiy, individual va ijtimoiy ko‘rinishlarini izohlashga xizmat qiladi. Bu terminlar lug‘atning faqat lingvistik emas, balki madaniy va ijtimoiy bilimlarni ham mujassam etuvchi manba ekanini ko‘rsatadi.

Xulosa

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Petit Larousse Illustré 2020” tasvirli lug‘atidagi lingvistik terminlar fransuz tilining fonetik, morfologik, sintaktik, semantik va sotsiolingvistik tizimini yaxlit holda aks ettiradi. Har bir termin muayyan ilmiy tushunchani ifodalash bilan birga, uning tarixiy-etimologik ildizi, funksional vazifasi va konseptual mazmunini ham namoyon qiladi. Fonetik-fonologik birliklar tovush tizimi va nutq ohangini, morfologik terminlar so‘z yasalishi va grammatik o‘zgarishni, sintaktik terminlar gap qurilishi va mantiqiy bog‘liqlikni, semantik birliklar ma’no munosabatlarini yoritadi.

Mazkur lug‘atdagi terminlar fransuz tilshunosligining ilmiy tafakkurini tizimli tarzda ifodalovchi leksikografik birliklar hisoblanadi. Ularning tahlili terminologik tizimni faqat nomlar majmuasi sifatida emas, balki ilmiy bilimni tartibga soluvchi, konseptual model yaratadigan va tilning madaniy-kognitiv xususiyatlarini ochib beradigan vosita sifatida baholash imkonini beradi. Shu sababli “Petit Larousse Illustré 2020” lug‘ati lingvistik terminlarni o‘rganishda nazariy, amaliy va metodologik jihatdan muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Petit Larousse illustré 2020. — Paris : Larousse, 2019. — 2048 p.
2. Saussure F. de. Cours de linguistique générale / publié par Ch. Bally et A. Sechehaye avec la collaboration de A. Riedlinger. — Paris : Payot, 1916. — 336 p.
3. Dubois J., Giacomo M., Guespin L., Marcellesi C., Marcellesi J.-B., Mével J.-P. Dictionnaire de linguistique. — Paris : Larousse, 2002. — 514 p.
4. Lyons J. Linguistic Semantics: An Introduction. — Cambridge : Cambridge University Press, 1995. — 376 p.
5. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. 6th ed. — Oxford : Blackwell Publishing, 2008. — 529 p.

6. Rey A. La terminologie : noms et notions. — Paris : Presses Universitaires de France, 1992. — 128 p.
7. Cabré M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications / translated by J. C. Sager. — Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1999. — 248 p.
8. Lehmann C. Thoughts on Grammaticalization. 3rd ed. — Berlin : Language Science Press, 2015. — 219 p.

SAMARQAND DAVLAT CHET TILLAR INSTITUTI
SAMARKAND STATE INSTITUTE OF FOREIGN LANGUAGES
IFL
1994